



Araştırma Makalesi

Marx'ın Üretken ve Üretken Olmayan Emek Ayırımının Beyaz Yakalı Emeğin Kategorileştirilmesinde Önemi

Nevzat Evrim ÖNAL*

Öz

Kapitalist üretim biçimi dahilinde, sermayenin yeninde üretim döngüsü içerisinde rol üstlenen emeğin analizi, bu analiz zorunlu olarak politik sonuçlara da sahip olacağı için daima sorunlu bir mesele olagelmıştır. Neoliberalizmle birlikte toplam sermaye birikimi içerisinde ticari ve finansal sermayenin; buna paralel olarak işçi sınıfı içerisinde de beyaz yakalı kesimin ağırlığının artması, bir kez daha tartışmayı alevlendirmiş; kafa ve kol emeği ayrımı sermaye birikim sürecinde zorunlu bir işbölümüne işaret etmekten ziyade işçi sınıfı içerisinde müstakil bölmeler tanımlamak, hatta beyaz yakalı bölmeyi işçi sınıfının dışına çıkartmak için kullanılır olmuştur. Öte yandan, ortada incelenmesi ve teorize edilmesi gereken bir fenomen olduğu açıktır. Bu çalışma, beyaz yakalı işlerde istihdam edilen emek gücünün halen sağlıklı biçimde kategorize edilememiş olduğu değerlendirmesinden yola çıkarak, klasik politik iktisat ekolü tarafından ortaya atılan ve en gelişkin haline Marx'ın bu ekole yönelik eleştirisinde ulaşan “üretken emek” ve “üretken olmayan emek” kavramsallaştırmasının bu sorunsal açısından kafa ve kol emeği ayırımından çok daha sağlıklı bir araç olduğunu savunmaktadır ve bu yönde bir uygulama denemesidir.

Anahtar Kelimeler: sermaye birikimi, beyaz yakalı emek, üretken emek, üretken olmayan emek, emek-değer yasası, Marx

The Importance of Marx's Distinction Between Productive and Unproductive Labor in the Categorization of White-Collar Labor

Abstract

The analysis of labor taking role in the reproduction process of capital within the capitalist mode of production has always been a problematic issue since this analysis cannot refrain from having political outcomes. This discussion once more became heated as the weight of commercial and financial capital within the total capital accumulation and the weight of white-collared workers in the

Makale gönderim tarihi: 28.04.2019 Makale kabul tarihi: 30.05.2019

* Dr. Öğretim Üyesi, Beykoz Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, İşletme Mühendisliği Bölümü, nevzatevrimal@beykoz.edu.tr



working class became more pronounced with the rise of neoliberalism. Within this discussion, the distinction between manual and intellectual labor have come to be used frequently to define distinct, self-contained divisions within the working class, and in some cases even separate completely the white-collared section from the working class, instead of pointing to a necessary division of labor in the process of capital accumulation. On the other hand, it is obvious that the phenomenon at hand requires investigation and theorization. This article, departing from the assessment that the labor power employed in white-collared jobs is yet to be adequately categorized, claims that the conceptualization of “productive labor” and “unproductive labor” that was put forth by the classical political economy school and took its most sophisticated form in Marx’s critique of it provides a much sounder tool for this problematic than the distinction between manual and non-manual labor; and is an attempt at facilitating it as such.

Keywords: capital accumulation, white-collared labor, productive labor, unproductive labor, labor theory of value, Marx

Giriş

Kapitalist üretim biçimi geliştikçe, birbirine zıt gibi görünen iki süreç aynı anda işler. Bir yanda, burjuvazinin zenginliğinin temel biçimi olan metalar (Marx, 2004: 47) çeşitlenir ve geçmişte metalar evreninde yer almayan şeyler de bu evreninin içine çekilir. Bunun sonucunda, metaları üreten (kendisi de giderek daha yaygın biçimde metalaşan) insan emeği de sürekli artan sayıda işlev üstlenmek durumunda kalır ve giderek karmaşıklaşan üretim süreçlerinde fonksiyonel işbölümü de karmaşıklaşır. Ne var ki bu karmaşıklaşmaya paralel olarak, insanlığın ihtiyaçlarının giderek metaların tüketimiyle karşılanır hale gelmesi ve üretim ihtiyacının da metalaşmış emeğin sömürülerek, sadece ve sadece sermaye birikimi amacıyla yapılır hale gelmesi¹, daha ileri bir soyutlama düzeyinde bir sadeleşmeyle sonuçlanır. Tüm metalar birbirleriyle (tipik olarak para dolayımıyla) değiştirilmektedir ve bu, aslında, bunları üreten, ürettiği metalarda kristalleşmiş hale gelen soyut (ve kendisi de metalaşmış) emek gücünün değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Portakal ve cep telefonu birbiriyle çok farklı işlevlere sahip iki nesnedir, ama metalar evreninde bu ikisi arasında, fiyatlarıyla ifade edilen bir değişim oranı vardır; demek ki aslında bütün uzanımlarıyla bu iki ayrı nesnenin üretim sürecinde yer alan emek gücü kümeleri birbiriyle değiştirilmektedir.

¹ Makalenin geri kalanında kimi tartışmalı noktaların anlaşılabilmesi için, Marx’ın bu vurgusunun akılda tutulmasında fayda vardır: Burjuvazinin tarihsel görevi birikim için birikim, üretim için üretimdir (Marx, 2004: 568). Toplumsal ihtiyaçların karşılanması, varlığı zorunlu olsa bile bu sürecin yan ürünüdür; aynı metanın kullanım değerine sahip olmasının zorunlu olması, ancak burjuvazi açısından asli unsurunun değişim değeri olması gibi.



Kapitalist üretim biçiminin işleyişinin anlaşılması için vazgeçilmez olan değer yasasının özü budur; ancak bu, aynı zamanda, bu makalede ele alınacak konu açısından çok önemli bir anlama da gelmektedir: Soyut emegın kategorileştirilmesinde emegın üstlendiğı sayılamayacak kadar çok çeşitli somut işlevler birer kategori olarak kullanılamaz.

Öte yandan, işlevin toptan önemsiz olduğunu, metalaşmış ve toplumsallaşmış emek gücünün devasa bir homojen toplam olduğunu iddia etmek de, akla yakın görünmemektedir. Gerçekten de, emek gücünün üstlendiğı ve kapitalist üretim biçiminin işleyişi açısından zorunlu olan kimi fonksiyonların (örneğin silahlı kuvvetlerin) değer üretimiyle hiçbir alakası bulunmamaktadır. Dolayısıyla, somut, fonksiyonel işbölümü ile kapitalist üretim ilişkisinin tarafları olan burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıfsal işbölümünün yanı sıra, proletaryanın içerisinde ve soyut emek düzeyinde bir üçüncü işbölümünün tanımlanması sadece analitik değil ekonomi-politik açıdan da bir gerekliliktir.

Bu işbölümü için yaygın olarak önerilen kategorik ayırım kol emeğı ile kafa emeğı; ya da mavi yakalı – beyaz yakalı ayırımıdır. Bu makalenin temel iddiası, bu ayırımın fazlasıyla biçimsel olduğu ve (beyaz yakalı emegın bir bölümünün sermaye birikimine üstlendiğı işlev, işyerindeki konumu ve patron sınıfıyla ilişkisi tipik bir ücretli emek ilişkisine hiç benzemese de) son tahlilde ekonomi-politik açıdan işlevli olmadığıdır. Üstelik pek çok analizde bu ayırım kolaylıkla bir “eğitimli işçi – eğitimsiz işçi” ayırımına dönüşmekte, ardından da sınıf-içi işbölümünün maddi nitelikte olmak zorunda olan ölçütlerinin yerine kültürel, bireysel kimliğe dair (ve genelde fazlasıyla gelişigüzel) ölçütler ikame edilmektedir. Soyut ile somut ve sınıfsal ile kültürel arasında çıkılan bu keyfi gezintinin tipik sonucu, 20. yüzyıl boyunca işçi sınıfı kültürünün en baskın ve belirleyici unsuru olan mavi yakalı sanayi proletaryasına üretim sürecinde üstlendiğı işlevler açısından da, kültürel olarak da hiç benzemeyen beyaz yakalıların el çabukluğuyla orta sınıfa² dahil edilmesidir (Yücesan Özdemir, 2014: 54). Oysa ortada bir sınıfsal ayırım yoktur, metalaşmış emek gücünü ücret karşılığında satan herkes, yakasının rengine göre bağımsız olarak işçidir.

Öte yandan, yaygın kabul gören mevcut ayırımın barındırdığı teorik sorunlar, kategorileştirme ihtiyacını daha da yakıcı hale getirmektedir.

² “Orta sınıf” kavramı, bilindiğı üzere, fazlasıyla muğlaktır ve tipik olarak sermayenin (ve genel olarak zenginliğin) yoğunlaştığı ülkelerde, yükselen toplumsal yaşam standartlarıyla birlikte işçi sınıfının ortadan kalktığı iddiasını temellendirmek için kullanılır: Bir ev ve araba satın alabilen her aile orta sınıf ailesidir. Marksist sınıf analizi açısından ise kavram bu şekilde muğlak değildir ve (bir sınıfsal tanımlamanın olması gerektiğı gibi) üretim ve mülkiyet ilişkilerinde bir konuma işaret eder. Bu çerçevede orta sınıf, kendi hesabına çalışan ve geçimini kendi küçük ölçekli sermayesini işleterek sağlayan, ya da çalışmaksızın sahip olduğu servetin rantı ile geçinen bireylerden oluşur. Öte yandan, kavramın muğlaklığı aynı zamanda orta sınıfın maddi konumunun muğlaklığıyla alakalıdır.

Bu makale, Adam Smith'ten itibaren klasik politik iktisat ekolünün tartıştığı ve en gelişkin teorik haline Marx'ın bu ekole getirdiği kapsamlı eleştiride ulaşan "üretken emek" ve "üretken olmayan emek" kavramsallaştırmasının bu ihtiyaca bilimsel açıdan sağlıklı bir yanıt vermenin tek yolu olduğunu savunacaktır. Bu doğrultuda makalenin birinci bölümünde ana hatlarıyla teorik çerçeve çizilecek, ikinci bölümde beyaz yakalı emeğin sermaye birikim sürecinde üstlendiği üretken olan ve olmayan işlevlerden yola çıkılarak, konuya dair kimi hatalı yaklaşımlara işaret edilecek, Sonuç bölümünde ise günümüzde kapitalist üretim biçiminin gelişkinlik düzeyinin dünya çapında vardığı noktada, ona içkin eğilimler açısından üretken ve üretken olmayan emek ayrımının ekonomi-politik açıdan işlevselliği beyaz yakalı emeği bağlamında tartışılacaktır.

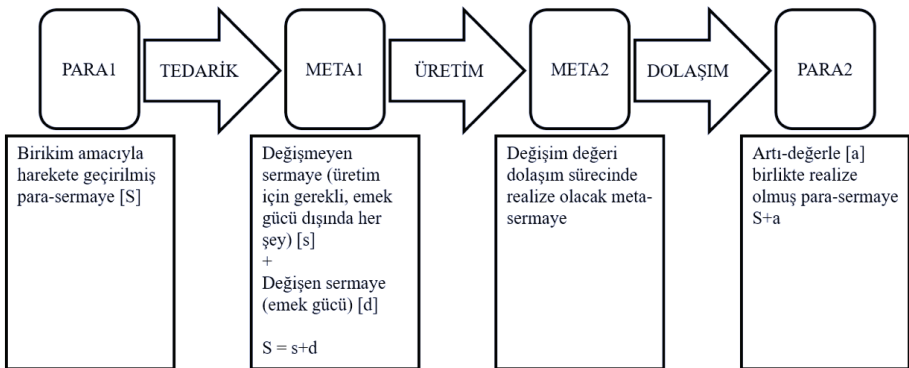
Üretken ve Üretken Olmayan Emek Ayrımı

Bir üretim biçimi ve o üretim biçiminin üzerinde şekillenen bir sınıflı toplumda emek üretkenliği ancak o toplumdaki hakim üretim biçimi bağlamında tanımlanabilir; dolayısıyla toplumsallaşmış emeğin hangi kesiminin üretken, hangi kesiminin üretken olmayan emek olduğu tarih-üstü değil, tarihsel bir ayrımdır. Marx, *Artı-Değer Teorileri*'nde (1998: 142-143) kapitalist üretim biçiminde hangi emeğin üretken emek olduğunu şöyle tanımlar:

Kapitalist üretim anlamında üretken emek, değişen sermaye parçasına (sermayenin ücrete harcanan parçasına) karşılık değiştirilen ve sermayenin yalnızca bu parçasını (ya da kendi emek gücünün değerini) değil, ayrıca ona ek olarak kapitalist için bir artı-değer üreten ücretli-emektir. Meta ya da para, ancak bu yolla sermayeye dönüştürülür, meta, sermaye olarak üretilir. Yalnızca sermaye üreten ücretli-emek üretkendir.

İncelemeyi kolaylaştırması açısından bu süreci bir şema çerçevesinde sunarsak:

Şekil 1. Sermayenin Genişletilmiş Yeniden Üretimi





Bu süreçte, sermayenin (S) bir kısmı, o ana dek üretilmiş metalara yatırılmaktadır. Bu değişmeyen sermayede kristalleşmiş, önceki üretim süreçlerinde ortaya çıkmış olan değer (s) emek gücü tarafından mevcut üretim sürecinde dönüştürülerek ürünün içine aktarılacaktır. Öte yandan emek gücü kendi kendisini yeniden üretecek (yani ücretini karşılayacak (d) kadar değer yaratacak) ve bunun üzerine sermaye birikimini sağlayacak (a) kadar da artı-değer üretecek; bu artı-değere sermayedar tarafından karşılıksız el konacak, yani emeğin üretken gücünün bir kısmı sömürülecektir.

Emeğin mutlak anlamda üretken olması ile kapitalist üretim biçimi açısından üretken olması aynı şey değildir. Kapitalist üretim biçimi açısından emeğin üretkenliği, artı-değer üretmesine bağlıdır. Artı-değer üretemeyen emek, kendisini yeniden üretebilse, yani (d) kadar değer üretebilse dahi sürecin sonunda sermaye birikmiş olmayacak, yalnızca basit yeniden üretim gerçekleşmiş olacaktır. Bu durumda söz konusu emek gücü, bir üretim yapmış olmasına rağmen, sermaye açısından üretken olmayacaktır.

Çok çeşitli emek sarfiyatı biçimlerinin hangisinin üretken olup hangisinin olmadığına dair kafa karışıklığı genelde buradan kaynaklanır; zira herhangi bir kullanım değeri üreten emek mutlak anlamda üretken olacaktır; ancak kapitalist üretim biçimi açısından üretken olması için bu yeterli değildir. Dahası, kullanım değeri, soyutlama düzeyi çok düşük ve bu somutluğun yarattığı çeşitlilikten kaynaklı olarak fazlasıyla sübjektif bir kategoridir: Kimileri için kullanım değerine sahip olan metalar başkaları için kullanım değerine sahip olmayabilir; örneğin etik bir tercih olarak hayvansal gıdalar ile beslenmemeyi tercih eden birisi için bir parça bifteğin ya da sigara kullanmayan birisi için bir paket sigaranın kullanım değeri yoktur. Kapitalist anlamda emek üretkenliği ise emeğin artı-değer sömürüsü yoluyla sermaye üretmesine bağlı olduğu için, üretilen metanın kim için ne kadar faydalı olduğundan tamamen bağımsızdır. Kuşkusuz hiç kimse için kullanım değerine sahip olmayan bir şey, kimse onu satın almayacağı için bir meta niteliği de kazanamayacaktır ancak;

İçinde üretken işçi emeğinin yer aldığı bir metanın kullanım değeri, en yararsız türden olabilir. Metanın maddi özellikleri, hiçbir biçimde, emeğin doğasıyla bağlantılı değildir; tam tersine, yalnızca belli bir toplumsal üretim ilişkisinin ifadesidir. Bu emeğin içeriğinden ya da sonucundan değil, ama belirli bir toplumsal biçiminden çıkarılmış bir tanımdır. (...) Emeğin, ve dolayısıyla ürününün, maddi özellikleri, kendi içinde, bu üretken emek ve üretken-olmayan emek ayrımı bakımından hiçbir anlam taşımamaktadır (Marx, 1998: 148).

Bunun bir sonucu da, kapitalist üretim biçimi açısından, değişim değeri üretmeyen ancak mutlak anlamda üretken olan emeğin (yani geçimlik üretim için harcanan emek, ev içi emek, hayır işlerinde harcanan emek ve benzeri) tama-



mının üretken olmayan emek olmasıdır. Benzer biçimde, devlet aygıtının çeşitli parçalarında sarf edilen ve ortaya bir değişim değeri çıkmasıyla sonuçlanmayan her türlü emek de üretken olmayan emektir.³ Bunun istisnası, doğrudan doğruya meta üreten ve satan devlet şirketlerinde yapılan üretim için sarf edilen emektir (Savran ve Tonak, 2012: 270).

Üretim biçiminin tarihselliği göz ardı edilirse, bu bakışın üretken emeği fazlasıyla daralttığı savlanabilir; ne var ki herhangi bir üretim biçiminin hakimiyeti altında tüm toplumsal yeniden üretim o üretim biçiminin dolayımında gerçekleşir. Kapitalist üretim biçimi söz konusu olduğunda, sermaye birikiminin sürdürülemediği bir durum ekonomik krizdir ve krizin şiddetine göre bu, meta üretiminde yaratacağı daralma ile geri kalan tüm yeniden üretimin de (örneğin bireylerin kişisel ihtiyaçları karşılamak için kendi kendilerine ya da aile içerisinde sarf ettikleri emek) sekteye uğraması anlamına gelir. Böyle bir sistemik sıkışma olmadığı durumda dahi, kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin hakim olduğu bir toplumda üretken olmayan emeğin yaygın biçimde ve üretken emeğe tabi olmaksızın kendi kendisini yeniden üretebilmesi mümkün değildir (Marx, 1998: 155). Örneğin bir işçi hanesinde ev içi emek, ancak haneden bir miktar emek gücü ücret karşılığı satılır ve bu ücretle geçim araçları satın alınırsa, bu araçları kullanarak yeni kullanım değerleri üretebilir; kendisi, kendi koşullarında geçim araçlarına erişme becerisine sahip değildir.

Üretken ve üretken olmayan emek ayırımına getirilen bir diğer itiraz da, bu ayırımın politik açıdan işçi sınıfını bölen ve sınıf mücadelesi açısından zararlı bir nitelik taşıdığı iddiasıdır. Kimi açılardan işçi sınıfı ile orta sınıf arasındaki maddi ayrımların sermaye karşıtı politik mücadelede göz ardı edilmesi gerektiği savıyla benzer olan bu iddia, özetle, tüm ücretli emeğin şu ya da bu biçimde sermaye birikimi açısından işlevli olduğu, dolayısıyla üretken kabul edilmesi gerektiğine (Gough ve Harrison, 1975) dayanır. Dolayısıyla bu iddiaya göre üretken ve üretken olmayan emek ayırımı politik karşılığı olmayan bir teorik çaba, bir çeşit teori fetişizmidir (Negri, 1991: 64-65) ve sonuçta sermaye tarafından tüm emek “sömürülüyor veya üzerinde egemenlik kuruluyor” (Harvie, 2005) olduğuna göre ekonomi-politik açıdan işlevsiz, hatta zararlıdır. Her durumda, bu itiraz, söz konusu ayırımın Marksist çerçeveden ayıklanması gerektiği sonucunda varmaktadır (Harrison, 1973: 81).

³ Burada silahlı kuvvetler ve yargı gibi unsurların neden üretken olmadıkları açıktır. Ancak aynı derecede açık olmayan eğitimin kısaca incelenmesi üretken ve üretken olmayan emek ayırımı açısından da aydınlatıcıdır. Eğitim, tüm vatandaşlara yeteneklerinin el verdiği noktaya kadar, bedelsiz ve kamusal bir hizmet olarak sağlandığı müddetçe, yani vergi vb. yollarla derlenen kamusal kaynaklar harcanılarak finanse edildiği müddetçe bu hizmeti sağlayan eğitim emekçilerinin emeği kapitalist üretim biçimi açısından üretken olmayacak, zira bir değişim değeri üretmeyecektir. Ancak devlet bu alandan el çektiğinde ve özel eğitim kurumları (ki bunlar eğitim satan özel şirketlerdir) yaygınlaştıkça, bu kurumlarda üretilen eğitim hizmeti bir metaya, bu metayı üreten eğitim emekçilerinin emeği de üretken emeğe dönüşecektir (Marx, 1998: 384).



Sermaye açısından işlevli olan emeğin *ipso facto* üretken olacağı savını Marx Artı-Değer Teorileri'nde çeşitli pasajlarda yanıtlamaktadır:

Yalnızca, kapitalist üretim biçimini kesin biçim olarak -ve dolayısıyla, sonsuza dek doğal üretim biçimi olarak- gören burjuva darkafalılığı, sermaye açısından üretken emek nedir sorusunu, genelde hangi emeğin üretken olduğu ya da üretken emeğin genel olarak ne olduğu sorusuyla karıştırır; ve sonuçta, herhangi bir şey üreten, herhangi bir sonuç yaratan emeğin bu gerçek çerçevesinde üretken olduğu yanıtını vererek ne kadar akıllı olduğunu düşünür (Marx, 1998: 368).

Kendi maddi üretiminin temeli, giriştiği tüm öteki üretimlerin olduğu gibi, insanın kendisidir. Bu nedenle, insanı, üretimin öznesini etkileyen bütün koşullar onun işlevlerini ve edimlerini ve dolayısıyla da maddi zenginliğin, metaların yaratıcısı kimliğiyle işlevlerini ve edimlerini az ya da çok değiştirir. Bu açıdan, tüm insan ilişkilerinin ve işlevlerinin, her nasıl ve her ne tür biçimde ortaya çıkarlarsa çıksınlar, maddi üretimi etkiledikleri ve şöyle ya da böyle bu üretim üzerinde belirleyici oldukları gösterilebilir (Marx, 1998: 273).

Bunun ötesinde, bu itiraz bir başka önemli noktayı gözden kaçırmaktadır: Ücretli emeğin bir kısmını üretken olmayan işlevlerin yerine getirilmesi, yani sermaye birikiminin toplumsal fayda sağlamayan ihtiyaçları için istihdam eden, kapitalist üretim biçiminin ta kendisidir. Üretken ve üretken olmayan emek arasındaki, son tahlilde toplumsallaşmış emeğin bir kısmının toplumsal fayda açısından israf edilmesiyle sonuçlanan işbölümü, sermaye tarafından işçi sınıfına dayatılır ve tam da bu yüzden “sermayenin tüm üretimi ele geçirişi ölçüsünde (...) üretken emekle üretken-olmayan emek arasında, giderek daha fazla maddi farklılık ortaya çıkacaktır” (Marx, 1998: 150). Üretken ve üretken olmayan emek ayrımına itiraz eden ve tüm emek gücünün sermaye tarafından üzerinde egemenlik kuruluyor olduğu için homojen olduğunu savlayan politik pozisyon; bu ayrımın tam da sermayenin toplumsallaşmış emek gücü üzerindeki egemenliğini giderek genişletmesinin bir sonucu olduğunu görememektedir.⁴

⁴ Söz konusu itiraz, esasen, sınıfların maddi varlığının öznel hareketi koşulladığı yönündeki temel Marksist argümanı yadsıyan postmodern direniş anlatısının; Marx'tan dilediğini alıp dilediğini reddederek kendi anlatısına uygun bir Marx referansı oluşturma çabası olarak okunmalıdır. Nitekim Harvie'nin çalışmasında sermayenin iki edimi olan “sömürme” ve “egemenlik altına alma” fiillerinin (*exploit ve dominate*) artı-değer sömürsünün tarihsel açıdan spesifik karakterini önemsizleştirecek biçimde yakın anlamda kullanılması, bu yaklaşımın alametifarikasıdır. Bu bir “sınıftan kaçış” (Wood, 2006) çabasıdır ve doğal olarak teoriden kaçış ile sonuçlanmaktadır. Teoriyi yadsıyan bir politik pozisyonun teorik ağırlıklı bir çalışmada yanıtlanmasının sınırları olduğu açıktır; dolayısıyla bu makale çerçevesinde tartışmanın bu uzanımı sonuç bölümündeki kimi değişimlerin ötesinde daha fazla açılmayacaktır.



Bu kavramsal çerçevenin, çalışmanın ele aldığı mesele açısından önemli iki açıdan detaylandırılması gerekiyor. Bunlardan birincisi, üretken bir işlev üstlenen emek gücünün bir maddi bir nesnede kristalleşmiş hale gelmesinin zorunlu olup olmadığı; ikincisi ise sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinde yer alan emek gücünün tamamının üretken olup olmadığıdır.

Emeğin Üretken Olması İçin Ortaya Maddi Bir Nesne Çıkartmasının Gerekip Geremediği

Emeğin üretken olması için sonucunda ortaya elle tutulabilir bir nesne çıkması gerektiği zannı, üretken emeğe dair en temel yanlış düşüncedir ve Marx'ın, Adam Smith'in üretken emek kavrayışına getirdiği en önemli eleştiri bu başlık üzerindedir. Smith, *Ulusların Zenginliği*'nde (2006: 357-358) emeğin üretken olabilmesi için iki gereksinim ifade eder:

*Bir çeşit emek vardır ki, harcadığı nesnenin değerine değer katar. Bir başkası vardır, öyle bir etkisi olmaz. Birinciye, bir değer hasıl ettiği için, üretken emek; ötekine, üretken-olmayan emek denilebilir. Nitekim genel olarak, bir sanayi işçisinin emeği, üstünde çalıştığı gerecin değerine, kendi geçiminin ve ustasının karının değerince değer katar. Tersine; sıradan bir hizmetçinin emeği, hiçbir şeyin değerine değer eklemeyiz. Sanayi işçisinin ücretini, ustası peşin olarak vermekle birlikte, gerçekte, o, ustasına hiçbir şeye mal olmaz. Çünkü genel olarak, bu ücretlerin değeri, bu emeğin harcadığı nesnenin artan değeri içinde, bir karla birlikte yeniden döner, geri gelir. Ama sıradan bir hizmetçinin bakım masrafı, bir daha geri gelmez. Yine de, bu berikilerin emeğinin değeri vardır; işçi emeği kadar ödüle layıktır. Yalnız; sanayi işçisinin emeği, o emek harcadıktan sonra, hiç değilse bir zaman sürüp giden belirli bir nesne ya da satılabilir bir mal üzerinde kökleşip maddleşir. O sanki, depolanıp ambara konulmuş, gerekirse bir başka zamanda kullanılacak, şu kadar bir emektir. O nesne veya -hepsi bir kapıya çıkar- o nesnenin bedeli, gerekirse, onu ilkin üretmiş olan emek kadar bir emeği ileride harekete geçirebilir. Tersine; sıradan hizmetçinin emeği, herhangi bir nesne ya da **satılır bir mal**⁵ üzerinden kökleşip maddleşmez. Onun hizmetleri, genel olarak, yapılar yapılmaz kaybolur gider; geride, sonradan karşılığına o miktar hizmet elde edilebilecek bir iz veya değer bıraktıkları olmaz.*

⁵ Vurgu yazara ait. Smith burada "vendible commodity" ifadesini kullanıyor (2013). Bu ifade "tezgaha konabilir" biçiminde de tercüme edilebilirdi.



Smith'in iki vurgusundan birincisi, özetle, üretken emeği “sermayeyle doğrudan değişilen emek” olarak tanımlamaktadır (Marx, 1998: 147). Buna göre, üretken olmayan emek de, sermayeyle değil, sermayedarın geliriyle değişilmektedir. Burada Smith, kendi döneminin temel ekonomi-politik meselesi doğrultusunda yazmaktadır; burjuvazi toplumsal üretimin kontrolünü eline geçirmiştir ve bu olanakları üretken (yani sermaye biriktirecek) biçimde kullanmaya daha yatkındır, eski egemen sınıfa mensup olan toprak sahipleri de sahip oldukları zenginlikleri insanları kendilerine hizmet ettirmek için harcamakta; Smith'e göre heba etmektedirler. Ne var ki Smith, ilerici politik pozisyonunu teorize etmeye devam ettiğinde hata yapmakta ve elle tutulabilir bir nesnenin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmayan hizmet amaçlı tüm emek sarfiyatını üretken olmayan emek kategorisine eklemektedir.

*(...)emeği, “üretken” ya da “üretken-olmayan” emek yapan şey, ne o emeğin özel türü ne de ürünün dış görünümüdür - zaten [“yapılır yapılmaz kaybolur giden” hizmetler]⁶ ifadesindeki sınırlama da bunun itirafıdır. Aynı emek, ben onu bir kapitalist, bir üretici olarak daha fazla değer üretmek üzere satın alıyorsam üretken olabiliyor, onu bir tüketici olarak, bir gelir harcaması olarak, onun kullanım-değerini tüketmek üzere satın alırsam üretken olmuyor; emek-gücünün hizmeti görmesiyle birlikte, bu kullanım değerinin ortadan kalkıp kalkmadığı ya da kendini bir nesnenin içinde tespit edip etmediği ve somutlaştı-
rıp somutlaştırmadığı dikkate alınmıyor (Marx, 1998: 154).*

Oysa hizmetlerin, hizmet edilen insan açısından bir kullanım değeri vardır ve doğrudan doğruya hizmet eden emekçinin emek gücünün satın alınması yerine, hizmetin, hizmet eden emekçileri çalıştıran bir sermayedardan bir meta olarak satın alınması (örneğin eve temizlikçi tutulması yerine bir temizlik şirketinden temizlik hizmeti alınması) durumunda, hizmet eden işçinin emek gücü onu satın alan sermayedara bir artı-değer bıraktığı için, üretken emek olacaktır.

Örneğin bir aktör, hatta bir palyaço, ücret olarak aldığından daha fazla emeği geri döndürdüğü bir kapitalistin (girişimcinin) hizmetinde çalışıyorsa, bu tanıma göre, üretken bir emekçidir; ama buna karşılık kapitalistin evine giden ve pantolonunu onaran gündelikçi bir terzi, kapitalist için yalnızca basit bir kullanım-değeri ürettiği için üretken-olmayan bir emektir. Birincinin emeği sermayeyle değişilmiştir, ikincinininki gelirse. Birincinin emeği bir artı-değer üretir; ikincisinde gelir harcanır (Marx, 1998: 147).

⁶ Köşeli parantez içerisindeki bölüm, (Smith, 2006: 357-358) alıntısındaki tercümeyle aynı olması için değiştirilmiştir.



Dahası, piyasada satılan pek çok metada somut nesne ile hizmet bir aradadır. Bir otelde konaklama hizmeti satın alındığında bu aynı zamanda pek çok nesnenin kullanım hakkının bir süreliğine satın alınması anlamına da gelirken; bir elektrikli ev aleti satın alındığında bu, hemen her durumda aynı zamanda belirli bir süre boyunca aletin bozulması durumunda tamir hizmetinin peşinen satın alınması anlamına gelmektedir. Bu yüzden metaları “mallar” ve “hizmetler” olarak kesişimsiz iki kümeye ayırmak imkansızdır. Dahası, pek çok metadan hizmet içeriğinin çıkartılması durumunda kullanım değeri ya tamamen ortadan kalkacak, ya da çok azalacak ve buna bağlı olarak değişim değeri de düşecektir.⁷ Bu dahi, kendi başına, hizmet üretiminde ortaya artı-değer çıktığının; dolayısıyla bu üretim için sermayedar tarafından satın alınan emek gücünün üretken olduğunun göstergesidir.

Sermayenin Genişletilmiş Yeniden Üretim Sürecine Giren Emeğin Tamamının Üretken Olup Olmadığı

Şekil 1’de sunulmuş olan sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinde artı-değer, üretim aşamasında ortaya çıkar ve dolaşım aşamasında realize edilir; yani meta-sermayenin tekrar para-sermayeye dönüştüğü son aşamada artı-değer parasallaşır ve sermaye açısından döngü tamamlanır. Bu aşamanın sekteye uğraması durumunda (ki, kapitalist üretim biçiminde tipik olarak sorun budur, yani üretmemek değil satamamaktır) artı-değer sermayedar açısından realize olamayacaktır. Bu durum, sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinde yer alan, ya da o süreci kolaylaştıran veya sorunsuz yürümesini sağlayan, yani sermayedar tarafından satın alınan tüm emek gücünün üretken olduğu zannını yaratır. Oysa yalnızca artı-değer yaratan emek üretkendir ve yeniden üretim döngüsünün son tahlilde belirleyici aşaması da ağırlıklı olarak bu emeğin yer aldığı üretim aşamasıdır (Fine ve Harris, 1979: 50). Sermayedarlar tarafından satın alınan ve şirketlerde artı-değer yaratmayan işlevlerin yerine getirilmesinde kullanılan emek gücü, üstlendiği işlev artı değerinin realizasyonu açısından ne kadar zaruri olursa olsun, üretken değildir. Aksine, üretken olmayan işlevler üstlenen bu emekçilerin ücretleri, sermayenin başka koşullarda üretken biçimde yatırılacak bir kısımdan vazgeçilerek ödenir (Marx, 2003A: 123). Dolayısıyla, örneğin, bir şirket kendi ürettiği ürünleri kendine ait bir mağazalar zinciri yoluyla dolaşıma sokuyorsa, bu satış noktalarında çalışan tezgahtar, kasiyer ve benzeri emekçiler ile onların yöneticiliğini yapan mağaza müdürlerinin emeği üretken değildir ve söz konusu ürünlerdeki artı-değer başka hiçbir biçimde realize edilemeyecek olsa da bu durum değişmeyecektir.

Üretken sermayenin doğal bir eğilimi, üretken olmayan faaliyetler için satın alınan emek gücünün olabildiğince azaltılması, azaltılmadığı durumda da

⁷ Örneğin elektrikli ev aletleri gibi dayanıklı tüketim nesnelerinin garantisiz satıldığı “spotçu” dükkânlarında fiyatları bir süreliğine garantili olarak satıldıkları durumdan belirgin biçimde düşüktür.



olabildiğince şirkete dışsallaştırılması, yani bu işlerin dışarıdan “hizmet” olarak alınmasıdır. Bu eğilim, meta-sermayenin dolaşımı söz konusu olduğunda, küçük burjuvazinin önemli bir bölümünü oluşturan bayi ağlarını ve bir bütün olarak perakende sektörünü ortaya çıkartmıştır. Öte yandan, bu sektörde yer alan kimi şirketlerin dünya çapında faaliyet gösteren çok uluslu tekeller olması, büyük miktarda sermaye kontrol ediyor ve faaliyetleri sonucunda kar ederek sermayelerini büyütüyor olmaları onların faaliyetlerinin üretken olduğu anlamına gelmemektedir; zira “yeniden-üretim gerekli bir ögesi olmakla birlikte kendisi üretken olmayan bir işlev, birçok kimsenin arzı bir işi iken, işbölümü ile, birkaç kişinin özel işi, bir tek uğraşı haline gelirse, bu işlevin niteliği değişmiş olmaz” (Marx, 1998: 122) ve kar ile artı-değer eşanlımlı değildir, artı-değer üretmeden de kar edilebilir (Hunt, 1979: 319). Dolayısıyla bu ticari sermayenin büyümesi, emek gücü satın alıyor ve çalıştırıyor olmasına rağmen, artı-değer sömürüsü yoluyla sermaye birikiminden değil; üretken sermayenin sömürdüğü artı-değerin bir kısmına el koymasından kaynaklanmaktadır.

Finansal faaliyetler de buna benzer bir çerçevede ele alınmalıdır, zira ticaret nasıl meta-sermayenin dolaşımıyla ilgiliyse, finans da para-sermayenin dolaşımıyla ilgilidir ve dolayısıyla üretken değildir. Nitekim bu iki sermaye biçimi artı-değer üretiminden türeyen (Marx, 2004: 167-168), ona bağımlı ve onun olmadığı durumda kendi başlarına var olamayacak niteliktedir.

Üretken ve Üretken Olmayan Emek Ayrımının Beyaz Yakalı Emegın Üstlendiği İşlevlere Uygulanması

Beyaz yakalı emekçilerin sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinde üstlendikleri işlevler, üretime dair faaliyetler, dolaşıma dair faaliyetler ve genel idari faaliyetler olmak üzere üç başlık altında gruplanabilir. Aşağıda görüleceği üzere bu gruplardan yalnızca üretime dair faaliyetlerde istihdam edilen emek üretkendir; diğer ikisi, üretim süreci açısından kolaylaştırıcı, hatta zaman zaman üretim sürecinin gerçekleşmesi açısından zorunlu nitelikte olsalar da, kendileri üretken değildir ve artı-değer yaratmaz, aksine yaratılan artı-değer kullanılarak finanse edilirler.

Dolaşıma dair faaliyetler, yukarıda sunulan yeniden üretim süreci çerçevesinde meta-sermaye olan ürünlerin para-sermayeye dönüştürülerek artı-değerin realizasyonunu sağlayan işleri içerir. Şirketlerin tüm satış ve pazarlama faaliyetleri bu başlık altında yer alır. Burada dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır. Birincisi, dolaşıma dair faaliyetlerin bir kısmı zamansal olarak üretimden önce gerçekleştiriliyor olabilir, örneğin sipariş üzeri üretim yapılıyorsa siparişlerin alınması işi bu şekilde gerçekleşecektir. Bu durumda da işlev üretken değildir, dolayısıyla işlevi yerine getiren emek de üretken olmayacaktır. İkincisi, üretken sermayenin müşteri rolünü üstlendiği (şirket lügatında satınalma olarak isimlendirilen) tedarik faaliyetleri de dolaşım sürecinin bir parçasıdır ve bu faaliyetler de artı-değer üretimine bir katkı yapmazlar.



Benzer biçimde, şirketin borçlanması ya da elinde bulunan, üretken faaliyetlere yatırılmayan para-sermayenin finansal yollarla değerlendirilmesine yönelik işler de para-sermayenin dolaşımıyla ilgilidir ve buralarda istihdam edilen emek üretken değildir.

Genel idari faaliyetler, esasen şirketin sahibi olan sermayedarın kendi şirketinin bilgisine sahip olması için yürütülür ve kayıt tutma işlerinden oluşurlar. Bu işler, şirketler büyüdükçe, yani sermaye tekelleştikçe şirket bazında artar (Önal, 2017: 25-28) ve kapitalist üretim biçimi hukuksal açıdan kurumsallaştıkça tek tip nitelik kazanarak toplumsallaşır, dolayısıyla profesyonellik gerektiren bir niteliğe bürünür. Öte yandan meselenin özü değişmemektedir; sermayenin kayıt tutma için ayrılan, gerekli kayıt tutma aletlerini, kırtasiyeyi ve bu işleri yerine getirecek emek gücünü satın alan kısmı, üretken olabilecek sermayenin bir kısmı üretimden çekilerek karşılanmaktadır (Marx, 2003A: 124). Dolayısıyla bu işlevleri yerine getiren emek de üretken değildir.

Beyaz yakalı emeğin üretim sürecinde üstlendiği işlevler ise tüm mühendislik faaliyetleri, üretimin planlanması, ürünlerin teknik, ergonomik, estetik ve benzeri açılardan tasarımı, maddi üretimi gerçekleştiren emeğin sevk ve idaresi gibi çok sayıda fonksiyonu içerir. Bu emek biçimleri, üretim aletleri kullanılarak maddeye doğrudan doğruya biçim verilmesi (ya da müşterinin satın alacağı bir hizmetin fiilen yerine getirilmesi) gibi somut işlevler üstlenmese de, sermayenin yeniden üretim sürecinin üretim alanındaki işbölümü çerçevesinde artı-değerin ortaya çıkmasına doğrudan doğruya katkı yaparlar.

Değişik emek türlerini ve dolayısıyla zihin emeğiyle kol emeğini -ya da bunlardan birinin daha hakim olduğu emek türlerini- birbirinden ayırmak ve farklı insanlar arasında dağıtmak, kapitalist üretim tarzının gerçekten ayırddedici özelliğidir. Ancak bu, maddi ürünün, bu insanların ortak ürünü olmasını ya da maddi zenginlik içinde yeralan ortak ürünleri olmasını önlemez (...) Tüm bu insanlar, yalnızca maddi zenginliğin üretilmesine doğrudan katılmakla kalmazlar, üstelik emeklerini doğrudan, sermaye olan parayla değiştirirler ve dolayısıyla, ücretlerine ek olarak kapitalist için bir artı-değeri yeniden-üretirler. Emekleri, ödenmiş emeği artı ödenmemiş artı-emeği içerir (Marx, 1998: 385).

Bu, aynı zamanda, değer üretim sürecini tahlil ederken kafa ve kol emeğini ayrı kategoriler olarak ele almanın teorik açıdan çok da sağlıklı olmadığını gösterir; zira hemen hiçbir artı-değer üretim süreci yalnızca kafa ya da yalnızca kol emeği ile gerçekleştirilmez. Bu iki emek biçimi, maddi üretim sürecinde üretken rol üstlenen “kolektif emekçinin” birbirlerinden ayrılamaz parçalarıdır (Marx, 2004: 484) ve onları ayrı, kendinde incelenebilir şeyler olarak değerlendirmeye çalışmak, kaçınılmaz olarak her iki emek biçiminin de maddi olmayan



biçimde değerlendirilmesiyle sonuçlanır. Makalenin girişinde değinilen, beyaz yakalı emegın değerlendirilmesinde maddi olmak zorunda olan ölçütlerin yerine kültürel ölçütlerin ikame edilmesi sapmasının kökeni budur.

Öte yandan, üretken beyaz yakalı emegın bir kısmı da, doğrudan ürünün ortaya çıkmasına yönelik olmamakla beraber sermayenin yeniden üretim döngüsünü bir bütün olarak etkileyen, artı-değeri genel olarak artıran işlevler üstlenir. Bu konuda, şirketlerin bilimsel-teknolojik araştırmalarında istihdam edilen emegın üretken olduğu konusunda kimsenin şüphesi yoktur; ancak markaların ve kurumsal imajın oluşturulmasındaki emegın etkisi genelde, ortada somut bir “fayda” olmadığı için göz ardı edilir ve pazarlamacılığın bir biçimi olarak görülür. Oysa, örneğın, kimi tekstil firmalarının satacakları metanın somut üretim sürecini tamamen fason üretim anlaşmaları üzerinden daha küçük şirketlere yaptıırıp; kendileri yalnızca etiket takmak suretiyle fason üretim için ödedikleri fiyatın belki on katına ürünlerini satabiliyor olmaları (Önal, 2017: 35) yalnızca bir dolandırıcılıkla açıklanamaz. Eğer kimi “marka”lar taşıyan metalar, kendileriyle aşağı yukarı aynı somut işlevi yerine getiren ancak benzer bir itibara sahip olmayan rakip metalara göre belirgin biçimde daha yüksek fiyata satılabiliyorsa; bu itibarı yaratan ve sürdüren emek söz konusu metanın değışim değerine bir katkı yapıyor, dolayısıyla artı-değeri büyütüyor demektir. Bunu belki de en iyi açıklayan olgu, yüksek itibara sahip şirketlerin, ürettikleri metanın piyasa fiyatını karşılamayacak gelir gruplarına yönelik ikincil markalar oluşturması; böylelikle aynı anda hem yüksek fiyata piyasaya sunduğu markanın itibarını korumaya, hem de toplamda üretip dolaşıma soktuğu metanın miktarını artırmaya çalışmalarıdır.

Bu durumun irrasyonel olduğu savunulabilir; ancak bu sav kapitalist üretim biçiminin çelişkili ancak bütünsel iç mantığına değil, genel bir sağduyuya dayanırlılmak zorundadır. Nitekim lüks ya da gösterişçi tüketime yönelik meta üretimine sarf edilen emegın üretken olmadığı savındaki (Bullock, 1974) sorun, bu savın ekonomi-politik değil etik olmasıdır. Ne var ki, nasıl mutlak anlamda üretken olan emegın bir bölümü kapitalist üretim biçimi açısından üretken değilse, mutlak anlamda irrasyonel olan bir durum da kapitalist üretim biçimi açısından rasyonel olabilir.⁸ Makalenin birinci bölümünde kullanım değerinin somut ve objektif olmadığı vurgulanmıştı. Bu, metaların kullanım değerinin tüketici açısından ideolojik bir içeriği de olduğu anlamına gelir ve kapitalist üretim biçiminin tarihsel temel-üstyapı bütünlüğünde maddi olan ile ideolojik olan arasında bir ayırım değil, maddi olanın son tahlilde, dolayısıyla ideolojik olanın da kısmen belirleyici olduğu bir diyalektik bütünlük vardır (Marx, 1993: 23). Eğer bir metaya dair kullanım değeri algısı ideolojik olarak daha olumlu hale geldiğinde o meta piyasada diğer metalarla daha yüksek bir oranda değışilebilmeye başlıyorsa,

⁸ Dolayısıyla ortada bir irrasyonelite varsa bu mevcut durumla sınırlı değildir ve kapitalist üretim biçimiyle alakalıdır.



onun değişim değerinde rasyonel ya da irrasyonel olmasından bağımsız gerçek bir artış yaşanıyor demektir. Bu değer değişikliğini yaratan beyaz yakalı emek, üretkendir.

Son olarak, şirketlerde sermayedarın vekili konumunda olan, üretilen değerden buna uygun biçimde (örneğin küçük hissedar olarak kar payı biçiminde) pay alan yöneticilerin emeği, üretken faaliyetleri sevk ve idare ettikleri oranda üretkendir. Öte yandan bu insanlar ücretli işçi değillerdir; kimi kaynaklarda yönetsel sınıf (*managerial class*) olarak tanımlanmaktadırlar (Duménil ve Lévy, 2011: 223-224) ancak bu şekilde tanımlandıkları durumda dahi bağımsız olmadıkları hep akılda tutulmalı, son tahlilde burjuvazinin bir parçası oldukları düşünülmelidir.⁹

Sonuç

Bu bölümde, çalışmada yapılan incelemenin soyut ve teorik niteliğinden dolayı bütünlüklü ve pratik bir “sonuç”tan ziyade beyaz yakalı emeğin üretkenliği üzerine kimi genel “sonuçlar” sunulacaktır.

Birinci sonuç şudur: Toplumsallaşmış emeğin üretken emek ve üretken olmayan emek olarak ikiye ayrılması, doğrudan doğruya işçi sınıfının üretken işçiler ve üretken olmayan işçiler olmak üzere ikiye ayrılması anlamına gelmemektedir. Sermayenin ihtiyaç duyduğu faaliyetlerin üretime dair ve dolaşıma dair faaliyetler olarak ikiye ayrılması kolaydır, ancak pratikte emekçiler bu iki faaliyet arasında kolaylıkla hareket etmektedir. Örneğin bir özel okulda çalışan bir öğretmen bir devlet okuluna atandığında emeği üretken olmaktan çıkmaktadır. Dahası, beyaz yakalı işlerin çoğunda (kimi mavi yakalı işlerde olduğu gibi) aynı emekçi tarafından üretken ve üretken olmayan işlevler üstlenilebilmektedir (Duménil ve Lévy, 2011: 222). Örneğin bir çağrı merkezi çalışanı potansiyel müşterileri arayarak ürün satmaya çalışırken emeği üretken değildir; ancak satılmış ürünlere dair şikayetleri alıp, ürün satılırken taahhüt edilen satış sonrası hizmetlerin müşterilere ulaştırılmasını yönlendirirken sarf ettiği emek üretkendir.

Dolayısıyla, kapitalist üretim biçiminin kendisini yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu faaliyetlerin bir kısmının üretken, bir kısmının ise üretken olmayan faaliyetler olması, işçi sınıfının içerisinde bir işbölümü yaratmakta (Marx, 1998: 281), herhangi bir verili anda toplumsallaşmış emek gücünün bir kısmını üretken, bir kısmını ise üretken olmayan faaliyetlere sevk etmektedir. Üretken olmayan eme-

⁹ Bu sınıfsal yapının ortaya çıkışı, tekelleşme ve burjuvazinin üretken süreçlerden el çekmesiyle yakından alakalıdır. Sermaye sahibi sınıf yerine getirdikleri tek üretken faaliyet olan, satın aldıkları emek gücünü yönetme işini, feodal üretim biçiminin son döneminde topraklarının yönetimini vekaleten kahyalara teslim eden aristokratlara çok benzer biçimde, CEO'lara devretmektedir (Önal, 2017: 28-29). Bu, 2008 yılında patlak veren ABD merkezli finansal krizin ardından yürütülen yaygın eleştirel tahlillerde görüldüğü üzere, özel mülkiyetin antisosyal niteliğinin şiddetli biçimde açığa çıktığı dönemlerde bu bireylerin burjuva sınıfı adına günah keçisi rolünü üstlenmelerini de sağlamaktadır (bu yönde çarpıcı bir örnek için bkz. Ferguson, 2010). Ne var ki, sürecin nihai sonucu, sermaye sınıfının, “bir fazlalık gibi üretim sürecinde ortadan kalkmasıdır.” (Marx, 2003B: 341)



ğın toplam emek içerisindeki payının giderek artması kuşkusuz kapitalist üretim biçiminin “emek gücü ve toplumsal üretim araçlarında en sınırsız israflara neden olduğunun” (Marx, 2004: 503) bir göstergesidir; ama tek göstergesi bu değildir. Sonuçta, kapitalist üretim biçiminin işçi sınıfına dayattığı ve kendisini yeniden üretebilmesi için zorunlu olan işbölümünde sınıfın önemli bir bölmesinin payına işsizlik düşmektedir (Marx, 2004: 602).

İkincisi, kapitalizmin aşırı üretim, tekelleşme ve finansallaşma eğilimleri sırasıyla ticari, idari ve finansal işlevlere olan ihtiyacı büyütmede, dolayısıyla üretken olmayan emekçilerin sayısını artırmaktadır. İstihdama dair “hizmet sektöründeki şişme” olarak kodlanan olgunun yapısal özü budur ve bu öz, kapitalist üretim biçiminin rantiyeleşmesine ve çürümesine işaret etmektedir (Lenin, 1998: 113).

Buna bağlı olarak üçüncüsü, yalnızca beyaz yakalı işlevlerle sınırlı olmayan ama bu işlevlerde çok belirgin hale gelmiş olan bir biçimde, üretken olmayan işlevler üstlenen emekçilerin sayısının artması, aynı zamanda kapitalist üretim biçiminin aşırı üretim krizini erteleyen bir “efektif talep” yaratmaktadır.

Dördüncüsü, üretken ve üretken olmayan emek kavramları kapitalist üretim biçiminin Marksist tahlil ve eleştirisinin teorik bütünlüğü açısından vazgeçilmezdir (Mohun, 1996: 31); ancak, yukarıda işaret edildiği üzere, bu kavramların işçi sınıfının birer somut bölmesine işaret ediliyor olduğu, hele ki üretken ve üretken olmayan işlerde çalışan emekçilerin çıkarları arasında bir farklılaşma olduğu şeklinde bir politik yanlışa kesinlikle düşülmemelidir. Bu yanlıştır, zira üretken ve üretken olmayan emek ayrımı daha en baştan kapitalist üretim biçimine spesifik, dolayısıyla tarihseldir. Bu soyutlama düzeyinde kapitalist üretim biçiminin asal toplumsal sınıfları proletarya ve burjuvazi tek tek onları oluşturan bireyleri aşan bir kolektif, anonim toplumsallığa sahiptir. Onları bu kolektif ve anonim niteliklerini zedeleyecek biçimde parçalara ayırmaya çalışmak, soyutlama düzeyini değiştireceği için analizin bilimselliğine de zarar verecektir. Dolayısıyla, nasıl ki halihazırda emek gücünü satabiliyor olan emekçiler ile satamayan işsiz emekçilerin tarihsel çıkarları aynıysa, emek güçlerini üretken işlevler üstlenecekleri biçimde satan ve üretken olmayan işlevler üstlenecek biçimde satan emekçilerin tarihsel çıkarları arasında da bir fark yoktur. Bunun tek istisnası, artık burjuvaziye dahil olmuş beyaz yakalı üst düzey yöneticiler, yani patron vekilleridir.



Kaynakça

- Bullock, P. (1974) "Defining Productive Labour for Capital", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, III(9), https://journals.sagepub.com/pb-assets/cmscontent/CNC/AUTUMN_74.pdf#page=15.
- Duménil G. ve Lévy, D. (2011) "Unproductive Labor as Profit-Rate-Maximizing Labor", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 23, 2, 216-225.
- Ferguson, C. (2010) *Inside Job* (belgesel film), ABD: Sony.
- Fine, B. ve Harris, L. (1979) *Rereading Capital*, New York: Columbia University Press.
- Gough, I. ve Harrison, J. (1975) "Unproductive Labour and Housework Again", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, IV(10), https://journals.sagepub.com/pb-assets/cmscontent/CNC/FEBRUARY_75_VOL_IV_1-1469803764780.pdf,
- Harrison, J. (1973), "Productive and Unproductive Labour in Marx's Political Economy", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, II(6), https://journals.sagepub.com/pb-assets/cmscontent/CNC/AUTUMN_73-1469803749320.pdf,
- Harvie, D. (2005) "All Labour Produces Value for Capital and We All Struggle Against Value", <https://ira.le.ac.uk/bitstream/2381/3289/1/Harvie%20All%20labour%20produces%20value...%20%5BCommoner%202005%5D.pdf>,
- Hunt, E.K. (1979) "The Categories of Productive and Unproductive Labor in Marxist Economic Theory." *Science & Society*, 43, 3, 303-325.
- Lenin, V.I. (1998) *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (çev. C. Süreya), Onuncu Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1993) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* (çev. S. Belli), Beşinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1998) *Artı-Değer Teorileri – Birinci Kitap*, (çev. Y. Fincancı), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2003A) *Kapital – İkinci Cilt* (çev. A. Bilgi), Beşinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2003B) *Kapital – Üçüncü Cilt* (çev. A. Bilgi), Dördüncü Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2004) *Kapital – Birinci Cilt* (çev. A. Bilgi), Yedinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Meiksins Wood, E. (2006) *Sınıftan Kaçış: Yeni "Hakiki" Sosyalizm*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Mohun, S. (1996) "Productive and Unproductive Labor in the Labor Theory of Value", *Review of Radical Political Economics*, 28, 4, 30-54.
- Negri, A. (1991) *Marx Beyond Marx, Lessons on the Grundrisse*, (Çev. H. Cleaver, M. Ryan ve M. Viano), New York: Autonomedia.
- Önal, N.E. (2017) *Bilmiyorlar, Ama Yapıyorlar: Beyaz Yakalı Varoluşa Dair Denemeler*, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Savran, S. ve Tonak, E.A. (2012) "Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi", Satlıgan, N., Savran, S. ve Tonak, E.A. (der.) *Kapital'in İzinde*, İstanbul: Yordam Kitap, 239-271.
- Smith, A. (2006) *Milletlerin Zenginliği* (çev. H. Derin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2006) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Project Gutenberg elektronik edisyon, <http://www.gutenberg.org/files/3300/3300-h/3300-h.htm>,
- Yücesan Özdemir, G. (2014) *İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*, İstanbul: Yordam Kitap.